

Володимир Набоков

Випадковість

(оповідання)

Він служив лакеєм у їдальні німецького експреса. Звали його так: Олексій Львович Лужин.

Пішов він із Росії п'ять років тому і відтоді, перебираючись із міста в місто, перепробував чимало робіт і ремесел: був наймитом у Туреччині, комісіонером у Відні, маляром, прикажчиком і ще чимось. Тепер по обидва боки довгого вагона лилися, лилися поля, пагорби, порослі вересом, соснові переліски, — і бульйон у товстих чашках на таці, що його він гнучко проносив вузьким проходом поміж бокових столиків, димів і поплескував. Подавав він із майстерною квапливістю, спритно підхоплював і розкидав по тарілках скибочки яловичини, — і при цьому швидко нахилилася його стрижена голова, напружений лоб, чорні, густі брови, схожі на перевернуті вуса.

О п'ятій годині дня вагон приходив до Берліна, о сьомій котив назад у напрямку до французького кордону. Лужин жив, як на залізних гойдалках: думати і згадувати встигав тільки вночі, у вузькому закутку, де пахло рибою і нечистими шкарпетками. Згадував він найчастіше кабінет у петербурзькому будинку — шкіряні ґудзики на згинах м'яких меблів, — і дружину свою, Олену, про яку п'ять років нічого не знав. Сам він відчував, як із кожним днем усе біднішає життя. Від кокаїну, від занадто частих понюшок спустошувалася душа, — і в ніздрях, на внутрішньому хрящі, з'являлися тонкі виразки.

Коли він посміхався, великі зуби його спалахували особливо чистим блиском, і за цю російську білу посмішку по-своєму полюбили його двоє інших лакеїв — Гуго, кремезний, білявий берлінець, який записував рахунки, і швидкий, гостроносий, схожий на руду лисицю Макс, який розносив пиво і каву по відділеннях. Але останнім часом Лужин посміхався рідше.

У ті вільні години, коли яскрава кришталева хвиля отрути біла його, сяйвом пронизувала думки, будь-яку дрібницю перетворювала на легке диво, він копітко відмічав на аркуші всі ті ходи, які зробить він, щоб розшукати дружину. Поки він чиркав, поки ще були блаженно витягнуті всі ті почуття, йому здавався надзвичайно важливим і правильним цей запис. Але вранці, коли ломило голову і білизна прилипала до тіла, він з огидою і нудьгою дивився на стрибаючі, нечіткі рядки. А віднедавна інша думка стала займати його. З тією самою ретельністю брався він виробляти план своєї смерті — і кривою відмічав падіння і змахи почуття страху, і, нарешті, щоб полегшити справу, призначив собі певний термін: ніч з першого на друге серпня. Займала його не так сама смерть, як усі подробиці, що їй передували, і в цих подробицях він так заплутувався, що про саму смерть забував. Але щойно він починав тверезіти, тьмяніла вигадлива обстановка тієї чи іншої вигаданої загибелі, — і було зрозуміло тільки одне: життя збідніло остаточно, і жити далі немає сенсу.

* * *

А першого серпня, о пів на сьому вечора, у просторому напівтемному буфеті берлінського вокзалу сиділа за голим столом стара баба Ухтомська, Мар'я Павлівна, огрядна, уся в чорному, з жовтуватим, як у євнуха, обличчям. Народу в залі було небагато. Мутно поблискували мідні гірлянди висячих ламп під високою стелею. Зрідка гулко гуркотів відсунутий стілець.

Ухтомська суворо глянула на золоту стрілку стінного годинника. Стрілка поштовхом рушила. Через хвилину здригнулася знову. Баба встала, підхопила свій чорний глянцевий саквояж і шумливими, плоскими кроками, спираючись на шишкувату чоловічу тростину, пішла до виходу.

Біля ґрат на неї чекав носій. Подавали поїзд. Похмурі, залізного кольору, вагони важко задкували, проходили один за одним. На фанері міжнародного, під середніми вікнами, біліла вивіска: Берлін — Париж; міжнародний, та ще ресторан, де у вікні промайнули виставлені лікті й голова рудого лакея, — вони нагадали стриману розкіш довоєнного норд-експреса.

Поїзд зупинився; брязнули буфери; довге свистяче зітхання пройшло по колесах. Носильник влаштував Ухтомську у відділенні другого класу, — для курців, — так стара просила. У кутку біля вікна вже підрізав сигару пан із нахабним оливковим обличчям, у костюмі кольору макінтоша.

Мар'я Павлівна розташувалася навпроти. Повільним поглядом перевірила, чи всі речі її на верхній полиці. Дві валізи, кошик. Усе. І на колінах глянцевий саквояж. Суворо пожувала губами.

Ввалилося подружжя німців, шумно дихаючи.

А за хвилину до відходу поїзда увійшла дама, молода, з великим нафарбованим ротом, у чорному цупкому капелюсі, що приховує чоло. Влаштувала речі і пішла в коридор. Пан в оливковому піджаку подивився їй услід. Вона невмілими ривками підняла раму, висунулася, прощаючись із кимось. Ухтомська вловила лепет російської мови.

Поїзд рушив. Дама повернулася в купе. На обличчі ще повільно посміхалася посмішка, згасла, обличчя стало відразу втомленим. Повз вікна пливли задні цегляні стіни будинків; на одній була реклама: велетенська цигарка, немов набита золотою соломою. У променях низького сонця горіли дахи, мокрі від дощу.

Марія Павлівна не витримала. М'яко запитала російською:

— Вам не завадить, якщо покладу саквояж сюди?

Дама стрепенулася:

— Ах, будь ласка...

Оливковий пан у кутку навпроти одним оком глянув на неї через газету.

— А я ось їду в Париж, — повідомила Ухтомська, легко зітхнувши. — Там у мене син. Боюся, знаєте, залишатися в Німеччині.

Вийняла із саквояжа простору хустинку, міцно нею потерла ніс — зліва направо і назад.

— Боюся. Кажуть, революція тут буде. Ви нічого не чули?

Дама похитала головою. Підозрілим поглядом окинула пана з газетою, німецьке подружжя.

— Я нічого не знаю. Третього дня з Петербурга приїхала.

Пухке, жовте обличчя Ухтомської висловило живу цікавість. Поповзли вгору дрібні брови.

— Та што ви!..

Дама сказала швидко й тихо, весь час дивлячись на носок свого черевичка:

— Так. Добра людина вивезла. Я теж тепер у Париж. Там у мене родичі.

Стала знімати рукавички. З пальця скотився золотий промінь — обручка. Вона поспішно її спіймала.

— Ось, каблучку все втрачаю. Руки, чи що, схудли.

Замовкла, миготячи віями. У вікно, крізь скляні двері в прохід видно було, як злітають рівним рядом телеграфні струни.

Ухтомська підсунулася до дами:

— А скажіть, — галасливим шепотом запитала вона, — адже їм-то тепер... погано? А?

Чорний телеграфний стовп пролетів, перебив плавний помах дротів. Вони спустилися, як прапор, коли спадає вітер. І вкрадливо стали підніматися знову... Поїзд ішов швидко між повітряних стін широкого, золотистого вечора. У відділеннях, десь у стелі, потріскувало, деренчало, немов сипався дощ на залізний дах. Німецькі вагони сильно хитало. Міжнародний, оббитий зсередини синім сукном, йшов гладенько і беззвучніше за інші. У ресторані троє лакеїв накривали до обіду. Один, із сірою від стрижки головою і чорними бровами, на кшталт перевернутих вусів, думав про баночку, що лежала в бічній кишені. Раз у раз облизувався і потягував носом. У баночці — кристаливий порошок фірми Мерк. Він розкладав ножі та виделки, вставляв у кільця нерозпечатані пляшки — і раптом не витримав. Розгубленою, білою посмішкою окинув рудого Макса, який спускав щільні завіси, — і кинувся через хиткий залізний місток до сусіднього вагона. Замкнувся у вбиральні. Обережно розраховуючи поштовхи, висипав горбок білого порошку на ніготь великого пальця, швидко й жадібно приклав його до однієї ніздрі, до іншої, втягнув, ударом язика злизав з нігтя іскристий пил, зсугулювався від його пружної гіркоти — і вийшов із вбиральні п'яний, бадьорий, — голова наливалася блаженним крижаним повітрям. Він подумав, переходячи між шкіряних гармонік назад у свій вагон: ось зараз легко померти. Посміхнувся. Краще почекати до ночі. Шкода було відразу перервати дію п'яної отрути.

— Давай талони, Гуго. Піду роздавати.

— Ні, піде Макс. Макс це робить швидше. Тримай, Макс.

Рудий лакей стиснув у веснянкуватому кулаці книжечку квитків. Як лисиця, ковзнув між столиків. Пройшов у блакитний коридор міжнародного. Уздовж вікон відчайдушно злітали п'ять виразних струн. Небо меркло. У купе другого класу стара в чорній сукні, схожа на євнуха, дослухала, тихо окаючи, розповідь про далеке, убоге життя.

— А чоловік ваш — залишився?

Дама широко розплющила очі.

— Ні. Він давно за кордоном. Так уже сталося. На самому початку він поїхав на південь, в Одесу. Ловили його. Я мала їхати туди, та не вибралася вчасно...

— Жахи, жахи. І що ж — ви нічого не знаєте про нього?

— Нічого. Пам'ятаю, вирішила, що він помер. Каблучку стала носити на грудях. Боялася, і каблучку заберуть. А в Берліні знайомі сказали, що він живий, що хтось бачив його. Ось, оголошення помістила вчора в газеті.

Дама квапливо вийняла з пошарпаної шовкової сумочки згорнутий газетний аркуш.

— Ось, дивіться...

Ухтомська одягла окуляри, прочитала:

«Олена Миколаївна Лужина просить відгукнутися свого чоловіка, Олексія Львовича».

— Лужин? — запитала Ухтомська, відчіплюючи окуляри. — Чи не Льва Сергійовича син? Двоє в нього було. Не пам'ятаю, як звали...

Олена Миколаївна світло посміхнулася:

— Як добре... Ось це, право, несподівано. Невже ви знали його батька?

— Та як же, як же, — самовдоволено і ласкаво заговорила Ухтомська. — Лев Сергійович... Колишній улан... Садиби наші були поруч. У гості приїжджав.

— Він помер, — вставила Олена Миколаївна.

— Чула, чула. Царство йому небесне... Із хортом завжди приходив. А хлопчиків погано пам'ятаю. Я сама вісім років як за кордоном. Молодший ніби біленький був... заїкався...

Олена Миколаївна посміхнулася знову.

— Та ні, це старший...

— Ну, так я сплутала, мила, — м'яко сказала Ухтомська. — Пам'ять погана. І Левка Лужина не згадала б, якби самі не назвали. А тепер усе пам'ятаю. Увечері чай пив у нас. Ось, я вам скажу...

Ухтомська злегка присунулася і продовжувала — ясно, злегка співуче, без смутку, ніби знала, що говорити про хороше можна тільки добре, по-доброму, не досадуючи на те, що воно зникло:

— Ось... Тарілки були в нас. Золота, знаєте, облямівка, а посередині — по самій серединці — комар, ну, зовсім справжній... Хто не знає, неодмінно захоче змахнути...

Двері у відділення відчинилися. Рудий лакей пропонував талони на обід. Олена Миколаївна взяла. Взяв і оливковий пан, який сидів у кутку і віднедавна все намагався зловити її погляд.

— А в мене — своє, — сказала Ухтомська, — шинка, здобна булка...

Рудий лакей оббіг усі відділення. Продріботів назад у вагон-ресторан. Мимохідь підштовхнув ліктем стриженого, білозубого, що стояв із серветкою під пахвою на майданчику. Той блискучими тривожними очима подивився вслід Максусу. Він відчував у всьому тілі прохолодну, лоскочущу порожнечу, наче от-от зараз усе тіло чхне, вичихне душу. У сотий раз уявляв він, як влаштує свою смерть. Розраховував кожну дрібницю, немов вирішував шахову задачу. Думав так: вийти вночі на станції, обігнути нерухомий вагон, прикласти голову до щита буфера, коли інший вагон стануть присувати, щоб причепити до того, що стоїть. Два щити стукнуться. Між ними буде його нахилена голова. Голова лопне, як мильна бульбашка. Перетвориться на райдужне повітря. Потрібно буде міцніше стати на шпалу, міцніше притиснути скроню до холодного щита...

— Не чуєш, чи що? Пора йти кликати.

Він злякано посміхнувся кремезному Гуго і пішов через вагони, похитуючись, відкидаючи дверцята на ходу, голосно й квапливо вигукуючи: «До обіду! До обіду!»

В одному відділенні він мигцем помітив жовтувате, повне обличчя старої баби, яка розгортала бутерброд. Це обличчя здалося йому надзвичайно знайомим. Поспішаючи назад через вагони, він усе думав, хто б це могла бути. Точно вже бачив її уві сні. Відчуття, що ось-ось чхне тіло, тепер стало виразнішим: ось-ось, зараз згадаю. Але що більше він напружував думки, то дратівливіше вислизав спогад. Повернувся в їдальню похмурий. Роздував ніздрі. Горло стискала спазма. Не міг перековтнути.

— А ну, чорт із нею... Які дрібниці...

Коридорами стали проходити, хитаючись, тримаючись за стінки, пасажери. У потемнілих шибках уже залоснилися віддзеркалення, хоча була ще видна жовта, тьмяна смуга заходу сонця. Олена Миколаївна з тривогою помітила, що оливковий пан почекав, доки вона сама не встане, і тільки тоді встав теж. У нього були неприємно опуклі очі, скляні, налиті темним йодом. Проходом він ішов так, що ледь не наступав на неї, — і коли її шарахало вбік — вагони сильно хитало, — то багатозначно покашлював. Їй чомусь

раптом здалося, що це шпигун, донощик, і знала, що нерозумно так думати — не в Росії ж вона, — і все-таки думала так... Аж надто пошарпало душу за останній час.

Він сказав щось, коли вони проходили коридором спального. Тоді вона прискорила крок. Тряським містком перейшла на майданчик ресторану, що йде за міжнародним. І тут, раптово, з якоюсь грубою ніжністю пан взяв її за руку вище ліктя.

Вона ледь не скрикнула і так сильно смикнула руку, що похитнулася.

Пан сказав німецькою, з іноземною вимовою:

— Мій скарб...

Олена Миколаївна круто повернула. Пішла назад — через місток, через міжнародний, знову через місток. Їй було нестерпно прикро. Краще зовсім не обідати, ніж сидіти проти цього жахливого нахаби. Прийняв її Бог знає за кого. Тільки тому, що вона фарбує губи...

— Що ви, голубонько? Не йдете обідати?

Ухтомська тримала бутерброд. З-під хлібної скибки, як рожевий язик, стирчав шматок шинки.

— Не піду. Розхотілося. Вибачте мене — я буду спати.

Бабця здивовано підняла тонкі брови. Потім продовжувала жувати.

А Олена Миколаївна відкинула голову і прикинулася, що спить. Незабаром вона і справді задрімала. Бліде, стомлене обличчя її зрідка сіпалося. Крила носа, там, де зійшла пудра, блищали. Ухтомська закурила цигарку з довгим картонним мундштуком.

Через півгодини повернувся оливковий пан, незворушно сів у свій кут, покопав зубочисткою в задніх зубах. Потім прикрив очі, посмикав, завісив голову подолом пальта, що висів на гаку біля вікна. Ще через півгодини поїзд уповільнив хід. Пройшли, як примари, ліхтарі вздовж запітнілих вікон. Вагон зупинився, протяжно і полегшено зітхнувши. Стало чутно, як хтось кашляє в сусідньому відділенні, як пробігають кроки платформою. Поїзд простояв довго — по-нічному перегукувалися далекі свистки, — потім розгойдався, рушив.

Олена Миколаївна прокинулася. Ухтомська дрімала, відкривши чорний рот. Німецького подружжя вже не було. Пан з обличчям, покритим пальто, спав теж, потворно розчепіривши ноги.

Вона облизала запітнілі губи. Втомлено приклала руки до чола. І раптом здригнулася: з четвертого пальця зникла каблучка.

Мить вона нерухомо дивилася на свою голу руку. Потім, із серцем, що тривожно забилося, розгублено й квапливо почала нишпорити по сидінню, по підлозі. Глянула на гостре коліно пана.

— Ах, Господи, звичайно... На майданчику ресторану... Коли руку відсмикнула...

Вона вискочила з купе; хитаючись, стримуючи сльози, швидко дихаючи, побігла проходами... Один вагон... другий... спальний... м'який килим... Дійшла до кінця міжнародного і крізь задні двері побачила — просто — повітря, порожнечу, нічне небо, чорний клин шляху, що зникав.

Вона подумала, що сплутала, не в той бік пішла... Схлипнувши, повернула назад.

Поруч, біля дверей вбиральні, стояла старенька — у сірому фартусі, з пов'язкою на рукаві — схожа на доглядальницю. Тримала відерце, у ньому стирчала кисточка.

— Відчепили, — сказала старенька і чомусь зітхнула, — у Кельні інший буде.

У вагоні-ресторані, що залишився під склепіннями дрімучого нічного вокзалу, лакеї прибирали, підмітали, складали скатертини. Лужин, закінчивши роботу, вийшов на майданчик і став у отворі дверей, спираючись боком на одвірок. На вокзалі було темно і пустинно. Віддалік крізь матову хмару диму вологою зіркою променився ліхтар. Ледь блищали потоки рейок. І чому його так стривожило обличчя тієї старої, — він зрозуміти не міг. Все інше було зрозуміло, — тільки ось ця сліпа пляма заважала.

Рудий, гостроносий Макс вийшов на майданчик теж. Підмітав. У кутку помітив золотий промінь. Нагнувся. Каблучка. Сховав у жилетну кишеню. Вертко озирнувся, чи не бачив хто. Спина Лужина в отворі дверей була нерухома. Макс обережно вийняв каблучку; при неясному світлі розгледів велике слово і цифри, вирізані зсередини. Подумав: «По-китайськи...» А насправді було: «1 серпня 1915 р. Олексій». Поклав каблучку назад у кишеню.

Спина Лужина рушила. Він не поспішаючи зійшов униз. Пройшов навскоси через темну платформу до сусіднього полотна — спокійною, вільною ходою, немов прогулювався.

Наскрізний поїзд влітав у вокзал. Лужин дійшов до краю платформи і легко зістрибнув. Вугільний пил хруснув під каблуком.

І тієї ж миті одним жадібним скоком нагрянув паровоз. Макс, не розуміючи, бачив здалеку, як промайнули суцільною смугою освітлені вікна.

(Уперше оповідання було опубліковано в газеті "Сегодня" (Рига) 22 червня 1924 р.)

Переклад українською: А.Невідомий, 2023 р.